

Maria Piechocka-Kłos¹

Wydział Teologii

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Hypatia z Aleksandrii jako ofiara konfliktu między władzą kościelną (Cyryl) a świecką (Orestes) w świetle wybranych źródeł (V–VII w.)

[Hypatia of Alexandria as a Victim of the Conflict between Ecclesiastical (Cyril) and Secular (Orestes) Authority in the Light of Selected Sources (5th–7th Centuries)]

Streszczenie: W niniejszej pracy podjęto próbę odtworzenia okoliczności prowadzących do tragicznej śmierci Hypatii z Aleksandrii. Analiza koncentruje się na ustaleniu sprawców ataku, motywów ich działania oraz na rozważeniu, w jakim stopniu odpowiedzialność za to wydarzenie można przypisać Cyrylowi. Szczególną uwagę poświęcono przedstawieniu Hypatii jako ofiary napiętego sporu między władzą kościelną, reprezentowaną przez Cyryla, a administracją świecką, której liderem był Orestes. Opiswane wydarzenia rozgrywały się w Aleksandrii na początku V w. W pierwszej części przypominano postać Hypatii w odniesieniu do jej życiorysu, a także działalności naukowej, dydaktycznej oraz społecznej i politycznej, w drugiej zrekonstruowano przyczyny, przebieg i skutki konfliktu Cyryla z Orestesem i jego wpływ na życie Hypatii, zaś w trzeciej części przedstawiono ostatni dzień życia filozofki zakończony jej tragiczną śmiercią. W niniejszym opracowaniu, aby przedstawić analizowane zagadnienie, przywołano wybranych autorów antycznych (V–VII w.) i fragmenty ich dzieł, głównie o charakterze historycznym, a wśród nich m.in. Sokratesa Scholastyka, Jana z Niku, Damascjusza, Filostorgiusza, Jana z Malalasa oraz Hezychiusza.

Summary: This paper attempts to reconstruct the circumstances leading to the tragic death of Hypatia of Alexandria. The analysis focuses on identifying the perpetrators of the attack, their motives, and considering the extent to which Cyril can be held responsible for this event. Particular attention is paid to presenting Hypatia as a victim of the tense dispute between the ecclesiastical authorities, represented by Cyril, and the secular administration, led by Orestes. The events described took place in Alexandria at the beginning of the 5th century. The first part recalls the figure of Hypatia in relation to her curriculum vitae, as well as her scientific, teaching, social and politi-

Maria Piechocka-Kłos, Katedra Filozofii i Prawa Kanonicznego, Wydział Teologii, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, ul. Hozjusza 15, 11–041 Olsztyn, Polska, maria.piechocka@uwm.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0002-5909-5521>.

cal activities; the second part reconstructs the causes, course and consequences of the conflict between Cyril and Orestes and its impact on Hypatia's life; and the third and final part presents the last day of the philosopher's life ending in her tragic death. In this study, in order to present the analysed issue, selected ancient authors (5th–7th centuries) and excerpts from their works, mainly of a historical nature, were cited, including Socrates Scholasticus, John of Nicaea, Damascius, Philostorgius, John of Malalas, and Hesychius.

Słowa kluczowe: Hypatia z Aleksandrii, filozofia, konflikt Cyryla z Orestesem, Aleksandria, chrześcijaństwo, historia starożytna.

Keywords: Hypatia of Alexandria, philosophy, Cyril's conflict with Orestes, Alexandria, Christianity, ancient history.

Wprowadzenie

Hypatia, po śmierci określana jako Αἰγυπτία σοφή, czyli „egipska mędrzyni”, znajduje się w nielicznym gronie wybitnych i fascynujących kobiet, zajmujących się działalnością literacką i filozofią, jakie wydała starożytność. Jej imię jest wymieniane obok Sybilli, Safony i Teano (Dzielska M., 2006, s. 129). Na zawsze weszła do historii kultury europejskiej i choć historia śmierci filozofki z pewnością rzuciła cień okrucieństwa na aleksandryjskich chrześcijan, jej samej zapewniła nieśmiertelność (Zmorzanka A.Z., 2015, s. 36). Dziś można niemal bez wahania powiedzieć, że Hypatia była starożytną filozofką bezwzględnie rozszarpaną przez motłoch fanatycznych chrześcijan. Jednak, czy potrafimy wyjaśnić powody, które doprowadziły do jej śmierci oraz odpowiedzieć na pytanie: kto odpowiada za ów atak?

Hypatia żyła w pierwszej dekadzie V w. w burzliwych czasach i w wielokulturowej Aleksandrii nazywanej „koroną wszystkich miast” (Ammianus Marcelinus, *Dzieje Rzymskie*, XXII, 16, 7) i „miastem cudów” (Korzeń J., 2023)². Musiała zdawać sobie sprawę, że jako uczona i osoba zaangażowana w życie miasta może wzbudzać kontrowersje i oprócz wpływowych przyjaciół ma również wysoko postawionych wrogów (Dzielska M., 2006, s. 129). Jednak z całą niemal pewnością możemy powiedzieć, że nie była świadoma, iż za swoją działalność, mądrość, zalety moralne spotka ją okrutna śmierć. Mimo popularności, jaką się cieszyła, źródła, które ją wspominają, należy uznać za dość skąpe, ogólnikowe i powściągliwe w ocenie sytuacji. Jednym z możliwych powodów takiego stanu rzeczy może być ezoteryczność jej nauczania, innym zaś – niechęć autorów, zwłaszcza chrześcijańskich, do rozpowszechniania obszernej relacji z tego okrutnego i tragicznego wydarzenia. Również autorzy pogańscy (nieliczni wówczas)

² Aleksandria wyróżnia się spośród innych ośrodków m.in. bogatą historią kulturą i dziedzictwem intelektualnym.

nie nazbyt często podejmowali wątki związane z Hypatią. Ponadto warto przypomnieć, że aleksandryjska filozofka od czasów oświecenia była wykorzystywana jako czołowa postać antychrześcijańskiej nagonki (Starowieyski M. i in., 2018, s. 469–470).

Losy Hypatii, z uwagi na tragiczne okoliczności i okrutny rodzaj zadanej jej śmierci, nie były dla chrześcijan szczególnym powodem do chwały. Być może uważano, że należy ten fakt przemilczeć. Ponadto śledzenie kwestii sprawcy lub sprawców tego czynu w materiałach źródłowych również nie jest łatwe. Dokonując analiz, można odnieść wrażenie, że rola inicjatorów tego tragicznego wydarzenia, zwłaszcza tych związanych blisko z Kościołem, została celowo wyciszona (Dzielska M., 2006, s. 172).

Badania nad Hypatią miały już miejsce w literaturze przedmiotu³. Śledząc stan badań nad kwestią jej życia i działalności, łatwo można zauważyć, że największą popularnością jej postać cieszyła się w XIX w. Wówczas na temat Hypatii powstały liczne monografie i opracowania, niejednokrotnie subiektywnie ukazujące ją poprzez pryzmat rozwijającej się w tamtym czasie w literaturze pięknej o niej legendy. Postać filozofki była i jest również popularna w czasach współczesnych. Ponownie stała się bohaterką monografii, artykułów i haseł encyklopedycznych. Zajmowali się nią m.in.: John Michael Rist⁴, Christian Lacombrade⁵, Étienne Évrard⁶, Robert J. Penella⁷, Danuta Shanzer⁸, Denis Roques⁹, Henri Dominique Saffrey¹⁰ i Jean Rougé¹¹. Część prac ma charakter popularnonaukowy. Istotne są jednak dwie monografie: Wolfganga Alexandra Meyera¹² i Marii Dzielskiej¹³.

*

Celem niniejszego opracowania jest próba rekonstrukcji mechanizmu, który doprowadził do śmierci Hypatii z Aleksandrii oraz uzyskanie odp-

³ Autorów i ich dzieła przywołano za: Dzielska M., 2006, s. 12–13.

⁴ J.M. Rist, 1965, *Hypatia*, Phoenix, Vol. 19, no 3, s. 214–225.

⁵ Ch. Lacombrade, 1972, *Hypatie: le mythe et l'histoire*, Bulletin de la Société Toulousaine d'Études. Classiques, Vol. 16, s. 5–20; idem, 1994, *Hypatia*, Reallexikon für Antike und Christentum, Vol. XVI, kol. 956–967.

⁶ É. Évrard, 1977, *À quel titre Hypatie enseigna-t-elle la philosophie?*, Revue des études grecques, Vol. 90, s. 69–74.

⁷ R.J. Penella, 1984, *When was Hypatia Born?*, Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte, Vol. 33, s. 126–128.

⁸ D. Shanzer, 1985, *Merely a Cynic Gesture?*, Rivista di Filologia e di Istruzione Classica, Vol. 113, s. 61–66.

⁹ D. Roques, 1995, *La famille d'Hypatie (Synésios, épp. 5 et 16 G.)*, Revue des études grecques, vol. 108, s. 128–149.

¹⁰ H.D. Saffrey, 2000, *Hypatie d'Alexandrie*, w: R. Goulet (ed.), *Dictionnaire des Philosophes Antiques*, Vol. 3, CNRS Edition, Paris, H 175, s. 814–817.

¹¹ J. Rougé, 1990, *La politique de Cyrille et le meurtre d'Hypatie*, Cristianesimo nella storia: ricerca storica, esegetica, teologica, Vol. 11, s. 485–504.

¹² W.A. Meyer, 1886, *Hypatia von Alexandria. Ein Beitrag zur Geschichte des Neuplatonismus*, Publisher: G. Weiss, Heidelberg.

¹³ M. Dzielska, 2006, *Hypatia z Aleksandrii*, TAiWPN Universitas, Kraków.

wiedzi na pytanie: kto odpowiada za atak na nią i z jakich powodów dopuścił się okrutnej zbrodni o tak tragicznych skutkach. Czy odpowiedzialnością za jej śmierć można obciążyć Cyryla? Szczególnej analizie zostały poddane kwestie pozwalające przedstawić Hypatię jako ofiarę konfliktu między władzą kościelną reprezentowaną przez Cyryla a świecką, której twarzą był Orestes. Wydarzenia te miały miejsce w Aleksandrii na początku V w. Przywołanie wybranych autorów antycznych (V–VII w.) i fragmentów ich dzieł, głównie o charakterze historycznym, pozwoliło na sformułowanie istotnych wniosków. Uzupełnieniem rozważań będzie przedstawienie postaci Hypatii z naciskiem na istotne momenty w jej życiorysie, a także przedstawienie zakresu jej działalności naukowej, dydaktycznej oraz społecznej i politycznej.

Analizie poddano przede wszystkim przekazy na temat Hypatii zawarte u Sokratesa Scholastyka, Jana z Nikiu, Damascjusza oraz Filostorgiusza, Jana Malalasa i Hezychiusza. Z uwagi na zwarte w ich dziełach treści należy uznać je za najbardziej wartościowe dla badanego zagadnienia.

Powszechnie uważa się, że najpoważniejszy przekaz o Hypatii odnajdujemy w *Historii Kościoła* Sokratesa Scholastyka¹⁴. Podkreślić należy, że historyk żył w czasach Hypatii. Istotnym źródłem dla podjętego tematu jest też *Kronika świata* Jana z Nikiu¹⁵. Choć żyjący w VII w. koptyjski kronikarz, pisząc swoje dzieło, korzystał z innych wcześniejszych źródeł, jest jednak cennym przekazem dziejów Egiptu z okresu bizantyjskiego, a więc i samej Aleksandrii. Za zaletę jego przekazu należy uznać fakt, iż jako miejscowy autor miał dostęp do przekazów Kościoła aleksandryjskiego. Dodajmy, że jest jedynym autorem, który opisuje Hypatię negatywnie jako poganę całkowicie oddaną praktykom złej magii, w tym astrologii, czarom i wróżbom. Kluczową dla niniejszego opracowania jest również analiza żyjącego pokolenie później, tj. w V i VI w., Damascjusza i jego dzieła *Żywot Izydora*¹⁶. Ten grecki filozof neoplatoński napisał stosunkowo najdłuższy tekst na temat filozofki. Chwalił ją za cnotę, wiedzę, umiejętności polityczne i doradcze, a winą za jej śmierć obciążył Cyryla. Ponadto warto również przywołać współczesnego jej autora Filostorgiusza. Historyk z Kapadocji wspominał filozofkę tylko w kilku zdaniach w swojej *Historii Kościoła*¹⁷. O aleksandryjskiej filozofce wspominał również w *Kro-*

¹⁴ Sokrates Scholastyk, 1986, *Historia Kościoła* VII, 15, tłum. S.J. Kazikowski, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa, s. 514–515.

¹⁵ John of Nikiu, 1916, *The Chronicle of John* LXXXIV, 87–88, 100–103, ed. R.H. Charles, APA – Philo Press, Amsterdam, s. 100–102.

¹⁶ Damaskios, 1967, *Damascii Vitae Isidori reliquiae*, Frag. 102, ed. C. Zintzen, Gg Olms, Hildesheim. Por. Rekonstrukcja dzieła Damascjusza w: Damascius, 1999, *The Philosophical History*, ed. Polymnia Athanassiadi, Apamea, Athens – na temat Hypatii zob. frag. 43A i 106A, s. 128–130, 254.

¹⁷ Philostorgius, 2007, *Church History* VIII, 9, ed. Ph. R. Amidon, Society of Biblical Literature, Atlanta.

nice powszechniej antiocheński historyk żyjący w V/VI w. Jan Malalas¹⁸ oraz bizantyjski kronikarz z VI w. Hezychiusz z Miletu w swoim króciutkim biogramie w dziele *Onomatolog, czyli wykaz sławnych pisarzy*¹⁹.

Taki przekrój źródeł pozwoli możliwie najpełniej przeanalizować będące przedmiotem badań zagadnienie. Podjęcie ponownych dociekań w zakresie wybranych źródeł nad Hypatią jako ofiarą konfliktu między władzą kościelną a świecką, który miał miejsce w Aleksandrii na początku V w., z pewnością będzie interesującym uzupełnieniem istniejących już na temat aleksandryjskiej filozofki opracowań.

Spokojne życie w Aleksandrii

Hypatia²⁰ urodziła się w drugiej połowie IV w. w Aleksandrii. Nie znamy dokładnej daty jej przyjścia na świat. Najczęściej podawaną datą jej urodzin jest rok 370 (Janeczek S., 1993, kol. 1371), jednak w kontekście narodzin Hypatii w opracowaniach poświęconych filozofce pojawia się również rok 350, 355 lub 360 (Penella R.J., 1984, s. 126–128)²¹. W źródłach nie znajdujemy zbyt wielu szczegółów z jej biografii. Mimo ogromnej popularności, jaką się cieszyła, niewiele wiemy o jej życiu. Poza informacjami z zakresu działalności naukowej, którą prowadziła w Aleksandrii, najwięcej wiemy o tragicznych okolicznościach jej śmierci. Hypatia bowiem przeszła do historii nie z powodu swoich osiągnięć, ale przede wszystkim kontekstu, kulis i przyczyn śmierci, ponieważ najwięcej materiałów dotyczy jej ostatnich chwil życia (Deakin M.A.B., 2007, s. 49). Zginęła tragicznie w 415 r. na ulicach Aleksandrii. Trudności w ustaleniu dokładnej daty urodzin wpływają również na ustalenie jej wieku w chwili śmierci. Choć popkultura przedstawia ją często jako młodą i piękną kobietę, gdy umierała, prawdopodobnie była starsza (zob. Jan Malalas, *Kronika powszechna* XIV). Uwzględniając najczęściej podawaną datę jej urodzin, tj. rok 370, można przyjąć, że zmarła, mając 45 lat, a może nawet 60 lub 65 lat.

Hypatia była córką sławnego matematyka, astronoma i filozofa Teona z Aleksandrii uważanego za ostatniego dyrektora Biblioteki Aleksandryjskiej, która została zamknięta z rozkazu cesarza Teodozjusza w 391 r. (por. Janeczek S., 1993, kol. 1371). Ponadto Teon interesował się gnozą

¹⁸ Ioannis Malalae, 1831, *Chronographia* XIV, ed. L.A. Dindorf, Impensis Ed. Weberi, Bonnae, s. 359–360.

¹⁹ Hesychius, 1882, *Hesychii Milesii Onomatologi quae supersunt* DCCCXIV, ed. J.L.M. Flach, In aedibus B.G. Teubneri, Lipsiae, s. 219–220.

²⁰ Zapis źródłowy imienia Hypatia pojawia się w dwóch wersjach, tj. Ὑπατία lub Ὑπάτεια (Meyer W.A., 1886, s. 8). Imię to wśród imion helleńskich było dość powszechne. Nadawano je dziewczętom zarówno w kręgach pogańskich, jak i chrześcijańskich. Z czasem dopiero stało się synonimem kobiety mądrej i roztropnej (Dzielska M., 2006, s. 129).

²¹ Na temat daty urodzin prowadzi rozważania również Maria Dzielska (Dzielska M., 2006, s. 130–131).

hermetyczną i orfizmem. Choć żyła w czasach upowszechniania się wiary chrześcijańskiej, sama pozostała poganą. Źródła milczą na temat jej matki. Nie wiemy, kim była i jaki miała wpływ na życie i wykształcenie zdolnej córki. Hypatia należała do nielicznej grupy kobiet, która otrzymała wykształcenie w zakresie nauk ścisłych. Warto pamiętać, że w Grecji i Rzymie ceniono prawdziwą mądrość i talent bez względu na płeć. Choć nie zabraniano kobietom dostępu do szkół filozoficznych, pracowni alchemicznych oraz wystąpień publicznych (Zmorzanka A.Z., 2015, s. 13), to jednak, jeśli rodzice decydowali się na kształcenie dzieci, zapewniali je raczej synom niż córkom. Hypatia miała więc dużo szczęścia, ponieważ mogła nie tylko zdobyć wykształcenie, ale również realizować swoje pasje. W antyku podobnie jak dziś o wyborze zainteresowań dzieci decydowała często tradycja i atmosfera domu, w którym przychodzili na świat.

Hypatia nigdy nie wyszła za mąż²² i nie miała dzieci, ponieważ prawdopodobnie wierzyła, że nie jest możliwe zajmowanie się filozofią i jednocześnie realizowanie się w zwyczajnych kobiecych rolach (Strzelczyk J., 2007, s. 28). Całe swoje życie spędziła w Aleksandrii, której prawdopodobnie nigdy nie opuściła nawet na krótko, nie wyjechała też na studia do Aten (Dzielska M., 2006, s. 129; zob. Bigoni G., 1886–1887, s. 502–503)²³. Ojciec był jej pierwszym nauczycielem matematyki, astronomii i filozofii (Janeczek S., 1993, kol. 1371). Dorastała w cieniu Biblioteki Aleksandryjskiej, Musejonu i Serapejonu. Po ojcu odziedziczyła zainteresowania matematyczne. Wspierała go w jego pracach nad opracowaniami osiągnięć wybitnych aleksandryjskich matematyków i astronomów, m.in. wersji *Elementów* Euklidesa, pisaniu komentarza do 13 ksiąg *Almagestu*, dwóch komentarzy do *Tablic podręcznych* Klaudiusza Ptolemeusza²⁴. Jej również przypisuje się ostateczną redakcję pism Ptolemeusza i Euklidesa. Teon zmarł na początku V w. i nie dożył tragicznego dnia śmierci swojej córki.

Mimo dużego wkładu w pracę z Teonem Hypatia nie żyła w cieniu sławnego ojca. Zgodnie z legendą przypisuje się jej wynalezienie m.in. astrolabium (Danjon A., 1960, s. 115) i pewnego rodzaju areometru. Według Filostorgiusza przewyższała Teona w zdolnościach nie tylko matematycznych, ale i astronomicznych. Historyk stwierdził, że wprowadzona w świat matematyki przez ojca, znacznie przerosła swojego nauczyciela zarówno

²² Według Hezychiusza Hypatia wyszła za mąż za aleksandryjskiego filozofa – Izydora. Informację tę należy uznać za nieprawdziwą i traktować jako plotkę (Hezychiusz, *Onomatolog* DCCCXIV).

²³ Według Stanisława Janeczka Hypatia jednak studiowała w Atenach (Janeczek S., 1993, kol. 1371).

²⁴ Oprócz Hypatii do grona współpracowników Teona należeli Pappos, Eulaliusz, Orygenes oraz uczeń Epifaniusz. Jednak to Hypatia była najbliższą naukowo związana z ojcem (Dzielska M., 2006, s. 132–133).

w matematyce, jak i astronomii (Filostorgiusz, *Historia Kościoła* VIII, 9). Jednak zdaniem Damascjusza, choć charakteryzowała się wyższym stopniem poznania niż ojciec, „nie będąc usatysfakcjonowana naukami matematycznymi, które od niego odebrała, zajmowała się także w sposób wzniosły i inną filozofią” (Dzielska M., 2006, s. 134). Choć analiza wyżej wspomnianych źródeł wskazuje na wyjątkowe zdolności matematyczne Hypatii, mimo to na kartach dziejów matematyki zapisał się bardziej Teon (zob. Neugebauer O., 1975, s. 838). Zarówno Sokrates Scholastyk (Sokrates Scholastyk, *Historia Kościoła* VII, 15), jak i Filostorgiusz (Filostorgiusz, *Historia Kościoła* VIII, 9) chwalili jej znaczne osiągnięcia z zakresu humanistyki (Dzielska M., 2006, s. 135). Ponadto o sławie i popularności Hypatii wspominał także Jan Malalas (Jan Malalas, *Kronika powszechna* XIV).

Aleksandryjska uczona nie dążyła tylko do samorealizacji, starała się przekazywać innym swoje doświadczenie i mądrość. W szkole aleksandryjskiej, jak zauważa Jerzy Strzelczyk, pełniła funkcję „kierownika katedry neoplatonizmu” i odziana jak inni filozofowie prowadziła publicznie otwarte wykłady, na których omawiała i tłumaczyła m.in. Arystotelesa, Platona i innych filozofów. Wokół siebie zgromadziła wielu uczniów, którzy nie wstydzili się uczyć filozofii od kobiety (Strzelczyk J., 2007, s. 28). W swoim domu realizowała również studia w nurcie nauczania ezoterycznego w zakresie studiów prywatnych, których słuchaczami byli uczniowie z uformowanego przez nią kręgu intelektualnego (Zmorzanka A.Z., 2015, s. 36). Pochodzili oni nie tylko z Aleksandrii i innych ośrodków Egiptu, ale również bardziej odległych miast i krajów, m.in. z Cyrenajki, Konstantynopola i Syrii. Jednym z nich był pochodzący z pogańskiego arystokratycznego rodu nawrócony na chrześcijaństwo późniejszy biskup – Synezjusz z Cyreny (Strzelczyk J., 2007, s. 28).

Dzięki Synezjuszowi wiemy, że Hypatia oprócz wkładu w intelektualny rozwój swoich uczniów troszczyła się również o nich na innych życiowych płaszczyznach, pomagając im rozwiązywać różnego rodzaju problemy, przyjmując rolę nie tylko nauczycielki, ale także powierniczki, siostry, a nawet matki (Strzelczyk J., 2007, s. 28–29). Warto podkreślić, że grono jej uczniów tworzyli ludzie znakomicie urodzeni, bogaci i wpływowi, z najwyższych klas społecznych, którzy w przyszłości osiągnęli wysokie państwowe i kościelne stanowiska (Zmorzanka A.Z., 2015, s. 36). Wszystkich swoich uczniów otaczała opieką bez względu na ich światopogląd i wyznanie. Wśród nich byli nie tylko poganie, ale także zwolennicy chrześcijaństwa. Za swoją działalność była powszechnie znana i szanowana, a zdaniem Damascjusza - nawet uwielbiana (Damascjusz, *Żywot Izydora*, Frag. 102). Swobodnie poruszała się po ulicach. Interesowała się sprawami miasta, utrzymywała kontakty z wpływowymi mieszkańcami

Aleksandrii oraz często odwiedzała różne instytucje, nie tylko naukowe, ale i państwowe (Dzielska M., 2006, s. 129).

Pomimo prowadzonej tak różnorodnej działalności, oprócz tytułów prac matematycznych, niestety nie zachowało się żadne pismo, które można by przypisać autorstwu Hypatii (Janeczek S., 1993, kol. 1371)²⁵. Z tego m.in. powodu trudno również bez cienia wątpliwości jednoznacznie stwierdzić, jakie treści z nauk wyzwolonych i tych nauczanych przez Hypatię były szczególnie jej bliskie. Według Strzelczyka pośrednio możemy się tego domyślać, biorąc pod uwagę późnoantyczny aleksandryjski neoplatonizm, który ostatecznie wywarł silny wpływ na myśl chrześcijańską, a mimo to nie uchroniło to jej przed okrutną i tragiczną śmiercią (Strzelczyk J., 2007, s. 29). Ponadto dodatkowy impuls w kontekście zainteresowań Hypatii i treści, które przekazywała swoim studentom, może stanowić analiza m.in. środowiska rodzinnego wraz z analizą pism samego Teona oraz źródeł odnoszących się do niego. Zdaniem Marii Dzielskiej Hypatia wychowywała się w otoczeniu, gdzie z pewnością były czytane „teksty zawierające objawienie Hermesa, teologiczne utwory orfików, pisma wprowadzające w starą mantykę grecką podręczniki astronomii” (Dzielska M., 2006, s. 143). Bez wątpienia Teon wraz z córką w kwestii pozanaukowych zainteresowań byli zafascynowani „hellenizmem”, wykazując jednocześnie zainteresowanie literaturą oraz ogólnie pojętym przywiązaniem do tradycji greckiej, również w religijnej odsłonie (Dzielska M., 2006, s. 139).

Tak więc po zniszczeniu Serapeum i zamknięciu Muzejonu Hypatia wraz z ojcem, biorąc pod uwagę ich zaangażowanie w przekazanie wielkowiekowych osiągnięć aleksandryjskich uczonych, uznali, że w obliczu wydarzeń, które miały miejsce w Aleksandrii, powinni swoją pracę ocalić naukowe i kulturowe dziedzictwo hellenizmu. Chcąc to osiągnąć, włożyli ogromny wysiłek naukowy w swoje zadanie. Zajęta swoją pracą aleksandryjska uczona, zaangażowana razem ze swoimi słuchaczami w tworzenie wspólnoty opartej o filozoficzne misteria, jak zwykle zajmowała się naukami matematycznymi, czytała wspólnie w swoim kręgu różnorodną literaturę religijną oraz przeprowadzała astronomiczne doświadczenia. Pogrążona w pracy nad swoimi zadaniami zdaje się przegapiła lub źle oceniła moment poważnych wydarzeń, które miały miejsce w Aleksandrii i były związane z m.in. z antypogańską działalnością patriarchy Teofila

²⁵ Wnikliwa, oparta na wynikach pracy, m.in. historyków nauk ścisłych, analiza kwestii zaginięcia dzieł Hypatii przywołana przez Marię Dzielską na podstawie m.in. analizy rękopisów Teona i innych matematyków z okresu późnego antyku, może sugerować, jakoby wszystkie jej prace bezpowrotnie zaginęły. Taki pogląd nie jest całkowicie uzasadniony. Hypatia, oprócz współpracy z ojcem, prawdopodobnie sama napisała komentarz m.in. do *Arithmetica* Diofantosa z Aleksandrii oraz *Conica* Apolloniusza z Perge, a także dzieło pt. *Kanon astronomiczny*. Więcej na temat tych rozważań, przywołanych źródeł i opracowań za: Dzielska M., 2006, s. 135–139.

(Dzielska M., 2006, s. 145). Nadchodziły zmiany, a wraz z nimi niespokojne czasy. Niedługo Hypatia miała się o tym przekonać.

Cyryl kontra Orestes

Chcąc poznać okoliczności śmierci Hypatii, należy odnieść się do sytuacji społecznej, religijnej i politycznej, jaka panowała w Aleksandrii na przełomie IV i V w. Nie bez znaczenia były również wcześniejsze relacje między poganami a chrześcijanami. Teofil, patriarcha Aleksandrii w latach 385–412, od początku swojego pontyfikatu, podobnie jak jego poprzednicy i następcy, prowadził działania wymierzone przeciwko istniejącym jeszcze w mieście pogańskiemu kultom religijnym (zob. Rougé J., 1990, s. 487). Niepokoje, które wzmogły się z powodu przejmowania przez chrześcijan pogańskich obiektów sakralnych, pozwoliły podjąć działania przeciw jednemu z głównych ośrodków poświęconych starym bogom w mieście, tj. Serapeum²⁶.

Bez wątpienia również interesującym wątkiem badawczym obecnym w źródłach i opracowaniach, mającym związek ze wspomnianymi wydarzeniami, a zarazem przedstawiający nastroje w mieście, jest poziom zaangażowania w obronę starej wiary elit intelektualnych Aleksandrii²⁷. Żaden z intelektualistów, będący stronnikiem biorących udział w walce, nie był związany ani z Hypatią, ani z domem jej ojca. Czy w gronie broniących dawnej świętości miasta była Hypatia lub jej uczniowie? Pod koniec IV w., podczas gdy wielu mieszkańców Aleksandrii drżało „z przerażenia przed zniszczeniem świętego temenosu Serapisa i innych świątyń w przededniu tych wydarzeń” (Dzielska M., 2006, s. 147–148), Hypatia nie została dotknięta żadnymi restrykcjami za patriarchatu Teofila. Aż do śmierci biskupa w 412 r. jej działalność filozoficzna nie została w żaden sposób ograniczona, a jej uczniowie nie zostali zmuszeni do opuszcze-

²⁶ Akcja wymierzona w świątynię Serapisa była konsekwencją edyktu Teodozjusza z 391 r. zabraniającego składania poganom ofiar (*C.Th.* XVI, 7, 4). Konflikt między chrześcijanami i poganami doprowadził do ofiar śmiertelnych, co wykorzystał patriarcha i ostatecznie z pomocą tłumu i żołnierzy Serapeum zostało zniszczone, a statua majestatycznego boga Serapisa rozbita. Według Sozomena Olimpiusz przekonywał ludzi wątpiących w siłę pogańskiego boga, tłumacząc im, że w chwili zniszczenia jego wyobrażenia tkwiąca w nim dynamis uleciała do nieba, a zniszczona została tylko jego przypadkowa postać (Sozomen, *Historia Kościoła* VII, 15). Część pogan zaskoczona bezradnością pogańskiego bóstwa wobec ostatnich wydarzeń, dokonała konwersji na chrześcijaństwo.

²⁷ Serapeum i wiary przodków wraz z tłumem bronili m.in. Olimpiusz – filozof neoplatoński, będący publicznym nauczycielem mądrości, głoszącym prawdy „świętej filozofii” ludziom z niższych warstw społecznych, Ammoniusz i Helladiusz – nauczyciele języka i greckiej literatury, Palladas – poeta oraz Klaudian nazywany intelektualnym i religijnym stronnikiem biorących udział w walce. Większość z przywołanych obrońców dawnego kultu, którzy wywodzili się z kręgu elit intelektualnych, ostatecznie została zmuszona do wyjazdu z Aleksandrii wkrótce po ogłoszeniu edyktu Teodozjusza lub po zburzeniu Serapeum (zob. Dzielska M., 2006, s. 147–150).

nia miasta i poszukiwań nowego nauczyciela (Dzielska M., 2006, s. 151). Choć z pewnością znała przedstawicieli elit intelektualnych zamieszanych w obronę religii przodków, prawdopodobnie nie zaangażowała się w wydarzenia z roku 391 i 392. Nie była widziana w miejscu ani w okolicy toczących się walk między poganami a chrześcijanami. W wydarzeniu w Serapeum nie był zamieszany również Teon ani nikt z grona ich przyjaciół (Dzielska M., 2006, s. 149–150). Być może Hypatia nie czuła związku z „kosmosem greckim czy synkretystycznych kultów lokalnych” (Dzielska M., 2006, s. 149–150), nie była praktykującą pogańką, nie czuła politeizmu albo starała się skrupulatnie stosować do cesarskich ograniczeń w kwestii zakazu praktykowania starych obrzędów. Nie wykazała zainteresowania kultami rodzimymi nawet w chwili ostatniej walki o ich zachowanie (Dzielska M., 2006, s. 150, 159).

Hypatia, choć była pogańką, mogła korzystać z pełnej niezależności w przekazywaniu wiedzy swoim uczniom. Jej działalność cieszyła się tolerancją ze strony władz Kościoła aż do śmierci Teofila. Nowy patriarcha Cyryl, bliski krewny poprzednika, choć na kartach dziejów Kościoła należy do największych teologów i egzegetów Wschodu, nosząc przydomek „pieczęci wszystkich ojców”, w V w. w Aleksandrii nie był tak dobrze postrzegany. Dzięki przekazom źródłowym i ich analizie poznajemy go jako człowieka co najmniej kontrowersyjnego, bezwzględnego i żadnego władzy. Jego postać i działania, które podejmował, dążąc do objęcia tytułu po wuju, były przyczyną licznych konfliktów, a nawet rozruchów w mieście, podobnie jak decyzje, które podejmował, pełniąc już urząd patriarchy (zob. Sokrates Scholastyk, *Historia Kościoła* VII, 13–15). Bojownik o czystość wiary zwrócił się najpierw przeciw grupom nieprzestrzegającym zasad ortodoksji, pozbył się nowacjan, a następnie walcząc z innowiercami, wystąpił przeciw Żydom (zob. Sokrates Scholastyk, *Historia Kościoła* VII, 13).

Na początku V w. w Aleksandrii między chrześcijanami a Żydami dochodziło do licznych nieporozumień i konfliktów. Cyryl rozgniewał się zachowaniem prefekta Orestesa²⁸ wobec swojego zaufanego człowieka, jakim był Hieraks. Po schwytaniu poddano go torturom z powodu podżegania Żydów w teatrze przeciw tzw. zaufanym ludziom patriarchy i jemu samemu. Po ostrzeżeniu przywódców gminy żydowskiej zagroził poważnymi konsekwencjami, o ile Żydzi dalej będą zaczepiać chrześcijan. Patriarcha Aleksandrii spełnił swoje groźby wobec Żydów, ponieważ ci nadal organizowali zasadzki na chrześcijan. Ostatecznie Cyryl podjął decyzję i razem z plebem skonfiskował synagogi, dał zgodę na grabież żydowskich majątków, a w końcu wypędził ich z miasta (Sokrates Scholastyk, *Historia Kościoła* VII, 13). Według Dzielskiej konflikt chrześcijan i Żydów doprowadził do wydarzeń mających związek ze śmiercią Hypatii (Dzielska M.,

²⁸ Prefekt Egiptu w latach 412–416.

2006, s. 152–153)²⁹. Te wydarzenia zaostrzyły konflikt między Orestesem a Cyrylem do tego stopnia, że obaj postanowili powiadomić cesarza o zajęciach w mieście. Przywódca aleksandryjskiego Kościoła pod presją chrześcijańskiej ludności miasta zdecydował się wysłać do prefekta przedstawicieli z propozycją pojednania, aby doprowadzić do poprawy stosunków z przedstawicielem władzy świeckiej. Wysiłki okazały się bezskuteczne. Orestes odmówił, nie chciał ani mediacji, ani pojednania (Sokrates Scholastyk, *Historia Kościoła* VII, 13).

Bezradność Cyryla w tej kwestii była impulsem do poszukiwań w gronie zwolenników patriarchy innych form nacisku na Orestesa. Do miasta prawdopodobnie na prośbę Cyryla przybyli mnisi z pustyni w Nitrii, których już wcześniej jego poprzednik Teofil wykorzystywał nie tylko do walki z wyznawcami starej religii, ale także w konfliktach doktrynalnych (Scott-Mondrieff Ph.D., 1913, s. 198–219). Mnisi odważyli się zaatakować prefekta, gdy ten jechał przez miasto, obrzucili go wyzwiskami i pomimo że był chrześcijaninem, oskarżyli go o pogaństwo. Jeden z mnichów o imieniu Ammoniusz uderzył Orestesa kamieniem i poważnie zranił. W obronie prefekta stanął lud Aleksandrii, który schwytał winnego, a sam Orestes skazał go na tortury. Mnich ich nie przeżył. Zarówno Orestes, jak i Cyryl o wydarzeniach powiadomili cesarza, jednak ich relacje nie uległy poprawie (Sokrates Scholastyk, *Historia Kościoła* VII, 14)³⁰.

Jaki związek z tymi wydarzeniami miała Hypatia? Aleksandryjska mędrzyni, która jeszcze niedawno cieszyła się tolerancją władz kościelnych, wkrótce miała paść ofiarą konfliktu między Cyrylem a Orestesem. Przez niektórych zaczęła być postrzegana jako wróg i zagrożenie dla nowego chrześcijańskiego porządku pod władzą Cyryla. Prefekt jako nowy członek aleksandryjskiej społeczności pewnie sprawował swój urząd, m.in. dzięki poparciu, jakie osiągnął w mieście. Choć od początku swojego urzędowania był dość mocno atakowany przez Kościół i związane z nim kręgi, zyskał poważanie, szacunek i wsparcie zaprzyjaźnionej z nim Hypatii oraz ludzi z jej kręgu z Aleksandrii i spoza niej (Dzielska M., 2006, s. 155). Dzięki relacji Sokratesa Scholastyka dowiadujemy się, że w Aleksandrii niektórzy z ludu chrześcijańskiego rozpowszechniali nieprawdziwą plotkę, jakoby właśnie Hypatia była powodem braku prawdziwego pojednania między patriarchą i prefektem (Sokrates Scholastyk, *Historia Kościoła* VII, 15). Niektórzy mogli uznać pogłoskę za prawdziwą, ponieważ uczona mogła być niezadowolona z działań Cyryla w mieście.

²⁹ Więcej na temat relacji chrześcijan i Żydów w Aleksandrii w późnym antyku: Wilken R.L., 1971, s. 54 i n.; Haas Ch.J., 1997, s. 121–127.

³⁰ Cyryl postanowił ogłosić zmarłego Ammoniusza męczennikiem i nadać wydarzeniom status walki religijnej (Dzielska M., 2006, s. 154–155). Z przekazu Sokratesa Scholastyka wiemy, że pod wpływem rozsądnych chrześcijan zrezygnował z głoszenia tych teorii (Sokrates Scholastyk, *Historia Kościoła* VII, 14).

Hypatia, hołdując tradycji oraz neoplatonizmowi, była zwolenniczką m.in. starych zasad działania państwa w oparciu o świecki fundament władzy urzędniczej. Wierzyła również w siłę słownej argumentacji w polityce. Była wpływowa i niezależna politycznie. Dzięki swojej mądrości i niezachwianej moralności chętnie i otwarcie udzielała rad, przyjmowanych z wdzięcznością. Podobnie jak Orestes uważała, że władza kościelna nie powinna ingerować w obszary zarządzane przez administrację cesarską i miejską. Zauważała autorytatywne działania Cyryla, coraz śmielej próbującego ograniczać autonomiczność władzy świeckiej (Dzielska M., 2006, s. 155–156). Kościół zdawał się zataczać coraz szersze kręgi oraz przejmować lub próbować naciskać na instytucje państwowe. Dotąd przedstawiciele Kościoła, pomimo żądzy władzy, starali się współpracować z władzą świecką, m.in. podejmując wspólną walkę z przejawami pogaństwa (zob. Haas Ch.J., 1997, s. 162; Dzielska M., 2006, s. 155). Hypatia była absolutnie przeciwna takim zmianom, wierzyła, że współpraca oparta na wzajemnym szacunku jest możliwa. Ponadto coraz częściej aktywnie uczestniczyła w sprawach miasta i udzielała się w polityce. Taka postawa, zwłaszcza dla zwolenników Cyryla i jego samego, zapewne musiała być trudna do zaakceptowania (Dzielska M., 2006, s. 156). Jej osobiste zaangażowanie, udzielenie poparcia i pomoc Orestesowi w tworzeniu stronnictwa politycznego z pewnością nie uszło uwadze Cyryla (Wilken R.L., 1971, s. 56). Według Sokratesa Scholastyka swoje poparcie prefektowi zaoferowali również przywódcy wspólnoty żydowskiej, od historyka bowiem dowiadujemy się, że właśnie prefekt podtrzymywał opór Żydów przeciwko Cyrylowi (Sokrates Scholastyk, *Historia Kościoła* VII, 13). Sama Hypatia zdawała sobie sprawę, jak ważni dla Aleksandrii są Żydzi w aspekcie ekonomii i kultury oraz do czego doprowadzi antyżydowska nagonka Cyryla.

Napięcia między władzą świecką i kościelną przyczyniły się ostatecznie do podziału politycznego. Aleksandryjska mędrczyni i patriarcha reprezentowali przeciwne stronnictwa. Sokrates Scholastyk (Sokrates Scholastyk, *Historia Kościoła* VII, 15) relacjonuje, że Cyryl wręcz zazdrościł Hypatii sławy i popularności w kręgach inteligencji. Bez wątpienia zdawał sobie sprawę, jak ważnym była stronnikiem dla prefekta, a wraz z nią jej przyjaciele z wielu wpływowych elit i sektorów miasta (Dzielska M., 2006, s. 157). W większości byli oni chrześcijanami. Hypatia mogła również liczyć na wsparcie swoich dobrze urodzonych uczniów spoza miasta. Wielu z nich po skończeniu nauk w Aleksandrii osiągnęło sukces, służąc cesarstwu, a nawet Kościołowi, np. Cyrus – był znanym politykiem na dworze Teodozjusza II, Hezychiusz – pełnił urząd *dux et corrector* Libyarum, zaś Ewopcjusz – był już prawdopodobnie biskupem Ptolemais. Wpływy Hypatii docierały nawet do Konstantynopola i Syrii (Dzielska M., 2006, s. 158). Cyryl miał świadomość, że stronnicy Orestesa to nie tylko ludzie wpływo-

wi, ale przede wszystkim chrześcijanie. Niektórzy z nich reprezentowali chrześcijańskie państwo, inni struktury Kościoła, a jeszcze inni chrześcijańskie elity miasta lub chrześcijański lud. Wydaje się, że w tej tzw. opozycji do Cyryla gromadzili się głównie zwolennicy Tymoteusza, który podobnie jak Cyryl ubiegał się o patriarchat w Aleksandrii. Choć Cyryl cieszył się poparciem duchowieństwa, mnichów, niektórych przedstawicieli inteligencji i rady miejskiej oraz części ludu aleksandryjskiego, obawiał się jednak o swoją pozycję i ewentualną przegraną w walce z Orestesem (Dzielska M., 2006, s.158).

Hypatia, mimo że cieszyła się uznaniem i wpływami w mieście, nie była zbyt popularna i znana wśród ludu aleksandryjskiego, ponieważ sam lud nie był odbiorcą jej nauk. Nie mogła liczyć na sympatię demosu. Cyryl i jego zwolennicy postanowili ten fakt podstępnie wykorzystać i sięgnąć po wrogą propagandę szerzoną przede wszystkim wśród niższych warstw społecznych. Jak donosi Jan z Nikiu, rzucono na Hypatię oskarżenie o uprawianie czarów w najsurowiej karanej postaci, czyli czarnej magii (zob. Jan z Nikiu, *Kronika świata* LXXXIV, 87–88), zakazanej już w prawie dwunastu tablic i nadal zakazanej w cesarstwie (zob. Trombley F.R., 1993, s. 35–97). Niewykształcony i bojaźliwy lud takiej formy magii bał się najbardziej. Mógł więc zareagować niemal instynktownie i bezwzględnie wobec osób, na których takie oskarżenie lub nawet podejrzenie ciążyło (Dzielska M., 2006, s. 159–160). W ten sposób za sprawą agitatorów kościelnych „czarny pijar” wymierzony w znaną filozofkę szybko obejmował całe obszary miasta. Rozpuszczono plotki, że Hypatia jest emisariuszką piekieł, wprost czarownicą, która para się czarami, magią i posługuje się przyrządami astrologicznymi (astrolabom) lub muzycznymi. Głoszone przez nią nauki (zwłaszcza filozofia) bliskie są religijnej obrzędowości, a nasilający się ezoteryzm odciąga młodych chrześcijan od Kościoła (Jan z Nikiu, *Kronika świata* LXXXIV, 87–88; por. Zmorzanka A.Z., 2015, s. 36).

Bizantyjski kronikarz z VI w. Hezychiusz, znając zainteresowania badawcze uczzonej, a także rozmiar słownej manipulacyjnej propagandy, skalę wzburzenia ludu przeciw Hypatii oraz skutki, jakie wywołała ona wśród ludu, wspomina m.in. o powodach jej śmierci (Hezychiusz, *Onomastolog* DCCCXIV). Bez wątplenia przyczyną tej „nagonki” były zainteresowania badawcze filozofki, które zostały wykorzystane do wysnucia oskarżeń o magię. Aleksandryjczycy wierzyli, że Hypatia dzięki znajomości m.in. matematyki i astronomii, łączonej wówczas z astrologią, czarną magią i wróżbiarstwem (Haas Ch.J., 1988, s. 221–222), jest w stanie szkodzić i rzucać na ludzi zaklęcia, aby przejąć nad nimi kontrolę i być może osłabić w nich wiarę chrześcijańską. Część mieszkańców Aleksandrii widziało w niej zagrożenie nie tylko dla porządku miasta, spokoju społecznego, ale przede wszystkim dla nowej wiary. Wobec tak napiętej

sytuacji wystarczył tylko impuls, aby wściekły lud zwrócił się przeciwko filozofce.

W źródłach kościelnych można znaleźć również wątek obarczenia Hypatii odpowiedzialnością za wspomniany już konflikt chrześcijańsko-żydowski³¹. Lud chrześcijański Aleksandrii uwierzył w negatywne pogłoski krążące po mieście i ostatecznie uznał, że „była [ona] przyczyną wszystkich dramatów w mieście” (Dzielski M., 2006, s. 161).

Ostatni dzień życia

Okazja, aby wykorzystać rozgniewany lud przeciw Hypatii, pojawiła się szybko. Miało to miejsce po zakończeniu sporu z Żydami. Opis morderstwa filozofki znamy m.in. z relacji Jana z Nikiu oraz Sokratesa Scholastyka. Są bardzo podobne w treści, jednak różnią się kilkoma szczegółami. Analiza dzieła Sokratesa Scholastyka wydarzenie to datuje w odstępstwie czasu od rozruchów w dzielnicy żydowskiej (Sokrates Scholastyk, *Historia Kościoła* VII, 15), zaś biskup z Nikiu, koptyjski kronikarz żyjący w drugiej połowie VII w., donosi, że atak na aleksandryjską mędrczynię miał miejsce zaraz po nich jako ich ciąg dalszy (Jan z Nikiu, *Kronika świata*, LXXXIV 87–88, 100–102). Rację należy przyznać historykowi Kościoła starożytnego z V w. Bez wątplenia między obydwoma incydentami upłynął przynajmniej rok, a może nawet więcej. Hypatia zginęła wiosną 415 r., podczas gdy wydarzenia z udziałem ludności żydowskiej miały miejsce w 414 r., a może nawet wcześniej. Upływu czasu wymagały także zabiegi propagandowe, którymi posłużyli się kościelni propagandziści. Chodzi tu zarówno o rozgłoszenie wśród ludu kłamliwych plotek, jak i wzbudzenie negatywnych emocji oraz gotowości do reakcji w obronie chrześcijańskich wartości (Dzielska M., 2006, s. 161–162).

Z pewnością ci, którzy targnęli się na życie Hypatii, pochodzili z grona tych, którzy podsycali nastroje tłumu kłamstwami (Dzielska M., 2006, s. 162). W źródłach są określani mianem ludzi odznaczających się „porywczym usposobieniem” (Sokrates Scholastyk, *Historia Kościoła* VII, 15), „tłumem wierzącym w Boga” (Jan z Nikiu, *Kronika świata* LXXXIV, 100–101) lub „raczej bestiami niż ludźmi” (Damascjusz, *Żywot Izydora*, Frag. 102). Ponadto rozważania na temat sprawców mordu uzupełnia również Jan Malalas (Jan Malalas, *Kronika powszechna* XIV). Zatem to tłum chrześcijański zapewnił Cyrylowi przewagę nad Orestesem. Na czele tłumu, który zaatakował i zamordował Hypatię, stanął mężczyzna o imieniu Piotr. Sokrates Scholastyk przedstawia go jako lektora kościelnego (Sokrates Scholastyk, *Historia Kościoła* VII, 15), mógł być duchownym,

³¹ Relacja Jana z Nikiu różni się od tej Sokratesa Scholastyka.

który przyjął niższe święcenia, zaś biskup z Nikiu wspomina, że był on urzędnikiem (Jan z Nikiu, *Kronika świata*, LXXXIV, 100). Obie wersje należy uznać za prawdopodobne.

Według Sokratesa Scholastyka ów tragiczny dzień miał miejsce w okresie Wielkiego Postu w marcu na jednej z ulic Aleksandrii (Sokrates Scholastyk, *Historia Kościoła* VII, 15). Ten sam czas wskazuje również Jan z Nikiu, nie wymienia jednak tego miesiąca (Jan z Nikiu, *Kronika świata* LXXXIV, 100). Tłum zaskoczył Hypatię, kiedy wracała lektyką do domu (Sokrates Scholastyk, *Historia Kościoła* VII, 15). Z kolei z relacji Damascjusza wynika, że atak miał miejsce, kiedy filozofka „swoim zwyczajem przebywała poza domem” (Damascjusz, *Żywot Izydora*, Frag. 102). Hypatia została siłą wyciągnięta z lektyki i zaciągnięta pod Cezarejon (Sokrates Scholastyk, *Historia Kościoła* VII, 15), dawny obiekt kultu cesarskiego w pobliżu Portu Wschodniego. Wściekły lud obnażył ją i poćwiartował rozbitymi glinianymi skorupami (Sokrates Scholastyk, *Historia Kościoła* VII, 15)³². Filostoriusz donosi, że Hypatia została rozerwana na kawałki przez wyznawców credo nicejskiego (Filostorgiusz, *Historia Kościoła* VIII, 9). Jej szczątki zostały spalone za miastem w miejscu nazywanym Kinaron (Sokrates Scholastyk, *Historia Kościoła* VII, 15). Według Damascjusza wściekły tłum miał ją również oślepić (Damascjusz, *Żywot Izydora*, Frag. 102). Nieco inaczej ostatnie chwile Hypatii przedstawił Jan z Nikiu. Wspominał, że w dniu śmierci filozofki wierni Kościoła pod przewodnictwem Piotra wędrowali po mieście i szukali Hypatii, a gdy ją znaleźli siedzącą „na wysokim krześle”³³, ściągnęli ją z niego i siłą zaciągnęli do Cezarejonu, a następnie odartą z szat ciągnęli po ulicach miasta do momentu aż zmarła (Jan z Nikiu, *Kronika świata* LXXXIV 100–102). Duchowny z Nikiu, podobnie jak Sokrates Scholastyk, wskazał, że po śmierci jej ciało zostało spalone w ogniu w miejscu zwanym Kinaron (Jan z Nikiu, *Kronika świata* LXXXIV 100–102).

Źródła milczą na temat reakcji cesarza na ten bestialski czyn, więc należy uznać, że nie podjął on żadnych konkretnych kroków. Czy winni zbrodni zostali ukarani? Nie, bowiem wpływy Cyryla pozwoliły uniknąć odpowiedzialności karnej bezpośrednim sprawcom. Sam Cyryl podtrzymywał, że wydarzenia związane ze śmiercią Hypatii miały związek z walką z pogaństwem (Dzielska M., 2006, s. 164). Informacja o walce z przejawami starych kultów, jak wiadomo, padła na podatny grunt.

Śmierć Hypatii i forma jej zadania z pewnością musiała przerazić mieszkańców Aleksandrii oraz jej przyjaciół. Mimo to na początku V w.

³² W niektórych starszych opracowaniach na temat narzędzia, którym zamordowano Hypatię, zamiast reszek glinianych skorup, pojawia się watek skorup muszli wykorzystanych do zbrodni (Hoche R., 1860, s. 462).

³³ Prawdopodobnie chodzi o audytorium w miejskiej sali wykładowej, gdzie Hypatia wykladała na temat m.in. Platona, Arystotelesa, siedząc na kamiennej profesorskiej katedrze.

nie było to jednak wydarzenie nietypowe czy niespotykane w Aleksandrii. W tym mieście w podobny sposób zginęło dwóch biskupów³⁴. Mieszkańcy pozbywali się przestępców i osób zagrażających według nich stworzonemu porządkowi, sięgając do brutalnych aktów przemocy. Najważniejszy nie był sam moment samosądu, czy nawet śmierć, lecz wleczenie ciał niešťczęśników (lub powalonych pogańskich posągów bóstw) ulicami miasta i ostatecznie spalenie szczątków w rytuale ekspiacji. Uważano, że w ten jedyny sposób możliwe jest oczyszczenie *polis* ze szkodliwego elementu. Takie praktyki były stosowane w centrum Egiptu od wieków³⁵. Dopuszczali się ich zarówno poganie, jak i chrześcijanie.

Według Marii Dzielskiej Orestes prawdopodobnie został odwołany z urzędu prefekta Aleksandrii. Mógł nawet opuścić miasto, ponieważ obawiał się, że może podzielić los przyjaciółki (Dzielska M., 2006, s. 164). W przerażonym mieście ustały w końcu rozruchy. Patriarcha osiągnął swój cel i mógł zarządzać prowincją z lepszej pozycji, wzbudzając większy respekt niż dotąd. Do końca jego pontyfikatu w Aleksandrii nie wybuchły żadne większe zamieszki. Na skutek długich apelacji aleksandryjskiej rady miejskiej do Konstantynopola ostatecznie rok po śmierci Hypatii udało się nałożyć na Cyryla pewne ograniczenia za wydarzenia w mieście. Nie były one jednak nazbyt dotkliwe. Patriarcha został ukarany tymczasowym pozbawieniem władzy nad parabalami (*C.Th.* XVI, 2, 42)³⁶. Mocą prawa cesarskiego zakazano im m.in. przebywania w miejscach publicznych, instytucjach politycznych oraz w teatrze. Po redukcji ich liczby zarząd nad nimi przejął prefekt. Po dwóch latach ich liczba ponownie została zwiększona, a nakaz nałożony na patriarchę odwołany, z wyjątkiem zakazu poruszania się po Aleksandrii (*C.Th.* XVI, 2, 43; zob. Rougé J., 1987, s. 346). Dlaczego akurat tę grupę ludzi dotknęły restrykcje? Zdaniem Dzielskiej to właśnie oni w głównej mierze byli odpowiedzialni za zbrodnię popełnioną na Hypatii. Młodzi, silni oraz wierni swoim kościelnym przełożonym, wywodzący się najczęściej z niższej warstwy społecznej byli bardziej podatni na manipulację i sugestie oskarżające filozofkę o czarną magię. Wierzyli w plotki rozsiewane m.in. przez kościelnych przedstawicieli lub wspomnianego wcześniej Piotra, którzy podnosili temperaturę coraz większej wrogości ludu Aleksandrii (Dzielska A., 2006, s. 167).

Warto wspomnieć, że według relacji Sokratesa Scholastyka w ataku na Hypatię nie wzięli udziału nitryjscy mnisi, którzy wcześniej zaangażo-

³⁴ Wspomniani biskupi to Jerzy z Kapadocji - biskup Aleksandrii, który został zamordowany przez lud Aleksandrii w 361 r. oraz blisko sto lat później (457 r.) biskup Proteriusz.

³⁵ Podobne zbrodnie miały miejsce m.in. w czasie antyżydowskich ataków w 38 r. W taki sposób obchodzono się również m.in. z chrześcijanami w czasie prześladowań za cesarza Decjusza (Dzielska M., 2006, s. 170–172).

³⁶ Do ich głównych zadań należało zbieranie chorych, kalekich bądź bezdomnych ludzi żyjących w Aleksandrii (Rougé J., 1987, s. 346–348). Oprócz tego prawdopodobnie rozprawiali się z przeciwnikami Cyryla, będąc jego zbrojnym ramieniem (Dzielska M., 2006, s. 166).

żowali się w napaść na prefekta Aleksandrii Orestesa (Sokrates Scholastyk, *Historia Kościoła* VII, 14). Zdaniem historyka byli to ludzie „ze sfer kościelnych” (Sokrates Scholastyk, *Historia Kościoła* VII, 15), którzy w swojej porywczosci podjęli tę tragiczną dla Hypatii decyzję. O udziale mnichów nie wspomina ani Jan z Nikiu (Jan z Nikiu, LXXXIV, 100–102), ani Filostoriusz (Filostorgiusz, *Historia Kościoła* VIII, 9) ani Damascjusz (Damascjusz, *Żywoł Izydora*, Frag. 102). Według pierwszego z nich za przelaną krew filozofki odpowiadali wyróżniający się głęboką religijnością mieszkańcy Aleksandrii. Ostatni z nich wprost uważał, że zamieszani w mord byli „ludźmi zdziczałymi i zwyrodniałymi do tego stopnia, że ani zemsty bogów, ani kara ze strony ludzi nie budziły ich obaw”. Taki opis pasuje bardziej do aleksandryjskich parabalanów niż nitryjskich mnichów (Dzielska M., 2006, s. 168). Trudno się z tym nie zgodzić, ponieważ jeśli byłoby inaczej, z całą pewnością Sokrates Scholastyk wspomniałby o tym i szczegółowo zrelacjonował ów fakt. Jednak w wielu opracowaniach często można spotkać się z opinią, że mnisi mieli w tym wydarzeniu swój udział. Zdaniem Jeana Rougé nie można tego wykluczyć, ponieważ Cyryl mógł część mnichów zrekrutować do grupy swoich parabalanów (Rougé J., 1990, s. 494).

Ostatnim wątkiem, który należy poruszyć, jest kwestia osobistej winy samego Cyryla, którą można by mu przypisać w tym zdarzeniu. Choć źródła jednoznacznie nie wypowiadają się na ten temat³⁷, to w niektórych opracowaniach pojawiają się koncepcje, według których patriarcha nie może być prawomocnie i bez cienia wątpliwości oskarżony o przygotowanie morderstwa Hypatii (Rougé J., 1990, s. 500)³⁸. Należy się z tym zgodzić. Jednak rację należy przyznać również tym, którzy sądzą, że nie może być też mowy o bezwarunkowym uwolnieniu go od winy, a co za tym idzie uwolnieniu go od odpowiedzialności za ten okrutny czyn popełniony w Aleksandrii. Nawet jeśli osobiście „nie zlecił” zabójstwa filozofki i nic o nim nie wiedział i tak ciąży na nim odpowiedzialność za eskalowanie kłamstw i propagandy oraz wzbudzanie wobec niej wrogości wśród ludu aleksandryjskiego (Dzielska M., 2006, s. 168).

Źródła tak dużej niechęci Cyryla do Hypatii należy doszukiwać się w zwykłej ludzkiej słabości, jaką jest zawiść. Patriarcha żywił ją do filozofki, łamiąc zasady chrześcijańskiej moralności. Zazdrościł jej prestiżu, pozycji i popularności. Prawdopodobnie również obawiał się, że dzięki wsparciu Hypatii to Orestes zamiast niego zyska większą przewagę w mieście (Dzielska M., 2006, s. 168–170). Zawiść Cyryla jako powód śmierci uczonej jest przywołana m.in. przez Sokratesa Scholastyka (Sokrates

³⁷ Jak zauważa Maria Dzielska, filozof nie był przyjazny chrześcijaństwu, dlatego należy ostrożnie traktować przekazywane przez niego treści (Dzielska M., 2006, s. 169–170).

³⁸ Francis Schaefer proponuje całkowite rozgrzeszenie Cyryla za śmierć Hypatii i jednocześnie winę przerzuca na prefekta Orestesa (Schaefer F., 1902, s. 441–453).

Scholastyk, *Historia Kościoła* VII, 15), Damascjusza (Damascjusz, *Żywot Izydora*, Frag. 102), Hezychiusza (Hezychiusz, *Onomatolog* DCCCXIV) oraz Jana Malalasa (Jan Malalas, *Kronika powszechna* XIV). Sokrates Scholastyk nie ukrywał oburzenia³⁹. Atak na Hypatię nazwał zbrodnią, która nie tylko na Cyryla, ale i na cały aleksandryjski Kościół ściągnęła haniebne zarzuty (Sokrates Scholastyk, *Historia Kościoła* VII, 15; Strzelczyk J., 2007, s. 30).

Zakończenie

Analiza zebranych materiałów źródłowych pozwoliła nie tylko przeprowadzić rekonstrukcję wydarzeń, jakie miały miejsce w Aleksandrii w drugiej dekadzie V w., ale także przybliżyć samą postać Hypatii, która stała się ofiarą konfliktu między Cyrylem a Orestesem. O tych wydarzeniach wiemy przede wszystkim dzięki przekazowi Sokratesa Scholastyka. Opisał on sytuację, która doprowadziła do ataku na nią i jej śmierć w szerokim kontekście spraw, jakie miały miejsce w Aleksandrii w latach 412–415. Wymienił sprawców, ale jednoznacznie nie obwinił Cyryla, starając się nie rzucić oskarżeń i nie wygłaszać sądów, choć sam raczej pozostawał mu niechętny, na co wskazują inne fragmenty analizowanego dzieła. Przytoczone przez niego fakty poważnie obciążyły Kościół w Aleksandrii, któremu wówczas przewodniczył patriarcha.

Według niektórych przedstawicieli Kościoła Hypatia, pozostając w bliskiej i przyjaznej relacji z Orestesem, stała na przeszkodzie pojednania z Cyrylem. Jedynym autorem, który wprost obwinia patriarchę za śmierć Hypatii, jest Damascjusz. Uważał on, że morderstwo filozofki obmyślił Cyryl, a dokonali go jego ludzie. Tak więc Hypatia bez wątpienia padła ofiarą morderstwa na tle politycznym, a nie religijnym, choć nie można zapominać o wątku ludzkiej zazdrości (Starowieyski M. i in., 2018, s. 469–470).

Z całą pewnością można uznać, że jej śmierć nie miała związku z antypogańską działalnością patriarchy. Należy pamiętać, że Cyryl jeszcze za życia Hypatii nie walczył otwarcie z pogańskimi wierzeniami w mieście ani nie prześladował pogańskiej inteligencji. Zrobił to dopiero pięć lat po jej śmierci, tj. w latach 420–430. W tym właśnie czasie zaatakował m.in. re-

³⁹ Według historyka lud z Aleksandrii wyróżnia się m.in. afektywnością spośród innych mieszkańców Imperium Romanum. Jest bardziej podatny na wszelkiego rodzaju naruszenia i niegodziwości, anarchię oraz rozruchy (Sokrates Scholastyk, *Historia Kościoła* VII, 13). Ta opinia historyka nie jest odosobniona, ponieważ powtarzają ją również inni autorzy, m.in. Ammianus Marcellinus, który uważa, że upodobanie aleksandryczyków do gwałtów i zbrodni jest trudne do zrozumienia i wytłumaczenia (Ammianus Marcellinus, *Dzieje rzymskie* XXI, 11, 4).

ligijność pogańską w traktacie *Contra Julianum* napisanym w odpowiedzi na pismo Juliana Apostaty *Contra Galilaeos*.

Można zatem powiedzieć, że bezpośredni zabójcy, pochodzący z ludu chrześcijańskiego, w większości nie znali jej prawdziwej działalności i nauczania, tylko ślepo wierzyli, że zajmuje się *ars magica*. Zupełnie nie rozumieli zasad, w które wierzyła i którym hołdowała. W opisach źródłowych raczej przeważa opinia, że Hypatia zginęła, ponieważ „przypadkowo wpadła w ręce” krzewicieli i obrońców młodej jeszcze chrześcijańskiej religii. Nic bardziej mylnego. Jej morderstwo zostało dobrze przemyślane i starannie zaplanowane, zaś akcja propagandowa wymierzona w filozofkę była długotrwała. Morderstwo nie było więc dziełem żadnego przypadku lub wyładowania chwilowych emocji.

Bez wątpienia Cyryl miał powody, by pozbyć się Hypatii, wiedział też jak wykorzystać do tego zadania lud Aleksandrii, a zwłaszcza te grupy, które były z nim związane. Hypatia nie praktykowała pogaństwa, respektowała antypogańskie rozporządzenia cesarskie, nie odwiedzała pogańskich świątyń ani nie walczyła o ich ocalenie i mimo to została fałszywie oskarżona o czarną magię. I choć sympatyzowała z chrześcijanami, to jednak to tłum chrześcijański podniósł na nią rękę i pozbawił życia.

Śmierć Hypatii nie stała się symbolicznym kresem cywilizacji antyku, do którego mieliby przyczynić się chrześcijanie. Nie zginęła też wiara w dawnych bogów w Aleksandrii. Po jej śmierci w ośrodku aleksandryjskim dalej rozwijała się matematyka i filozofia, zaś wartości, którym hołdowała Hypatia, zostały poniesione w kolejne stulecia przez następne pokolenia przedstawicieli rodzinnego neoplatonizmu.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

- Ammianus Marcellinus, 2001, *Dzieje Rzymskie*, tłum. Ignacy Lewandowski, Vol. I, Prószyński i S-ka, Warszawa.
- Code Théodosien XVI*, 2002, ed. Theodor. Mommsen, Paul Meyer, Paul Krüger, trad. Jean Rougé, Roland Delmaire, Vol. 1, SCh 497, Les Éditions du Cerf, Paris.
- Damaskios, 1967, *Damascii Vitae Isidori reliquiae*, ed. Clemens Zintzen, Gg Olms, Hildesheim.
- Damascius, 1999, *The Philosophical History*, ed. Polymnia Athanassiadi, Apamea, Athens.
- Hesychius, 1882, *Hesychii Milesii Onomatologi quae supersunt*, ed. Johannes Louis Moritz Flach, In aedibus B.G. Teubneri, Lipsiae.
- Ioannis Malalae, 1831, *Chronographia*, ed. Ludwig August Dindorf, Impensis Ed. Weberi, Bonnae.
- John of Nikiu, 1916, *The Chronicle of John. Coptic Bishop of Nikiu*, ed. Robert Henry Charles, APA – Philo Press, Amsterdam.

- Philostorgius, 2007, *Church History*, ed. Philip R. Amidon, Society of Biblical Literature, Atlanta.
- Philostorgius, 1981, *Kirchengeschichte*, ed. Joseph Bidez, Friedhelm Winkelmann, De Gruyter GmbH, Walter, Berlin.
- Sokrates Scholastyk, 1986, *Historia Kościoła*, tłum. Stefan Józef Kazikowski, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa.
- Sozomen Hermiasz, 1980, *Historia Kościoła*, tłum. Stefan Józef Kazikowski, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa.

Opracowania

- Bigoni Guido, 1886–1887, *Ipazia Alessandrina*, Atti del R. Instituto Veneto di Scienze, Let tere ed Arti, serie 6, Vol. 5, s. 397–437, 495–526, 681–710.
- Danjon Andre, 1960, *The Impersonal Astrolabe, Telescopes: Stars and Stellar System*, University of Chicago Press, Chicago.
- Deakin Michael Andrew Bernard, 2007, *Hypatia of Alexandria. Mathematician and Martyr*, Prometheus Books, Amherst, New York.
- Dzielska Maria, 2006, *Hypatia z Aleksandrii*, TAIWPN Universitas, Kraków.
- Évrared Étienne, 1977, *Á quel titre Hypatie enseigna-t-elle la philosophie?*, Revue des études grecques, Vol. 90, s. 69–74.
- Haas Christopher John, 1988, *Late Roman Alexandria: Social structure and intercommunal conflict in the entrepot of the East*, Diss, Michigan.
- Haas Christopher John, 1997, *Alexandria in Late Antiquity. Topography and Social Conflict*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore–London.
- Hoche Richard, 1860, *Hypatia die Tochter Theons*, „Philologus”, Vol. 15, s. 435–474.
- Janeczek Stanisław, 1993, *Hypatia*, w: Jan Walkusz (red.), *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin, kol 1371.
- Korzeń Justyna, 2023, *Z czego słynęła starożytna Aleksandria? Jakie były dzieje miasta założonego przez Aleksandra Wielkiego?*, <https://www.national-geographic.pl/historia/aleksandria-z-czego-slynela-i-jakie-byly-dzieje-zalozzonego-przez-aleksandra-wielkiego-miasta/html> (23.02.2025).
- Lacombrade Christian, 1972, *Hypatie: le mythe et l’histoire*, Bulletin de la Société Toulousaine d’Études. Classiques, Vol. 16, s. 5–20.
- Lacombrade Christian, 1994, *Hypatia*, Reallexikon für Antike und Christentum, Vol. XVI, kol. 956–967.
- Meyer Wolfgang Alexander, 1886, *Hypatia von Alexandria. Ein beitrage zur Geschichte des Neuplatonismus*, Publisher: G. Weiss, Heidelberg.
- Neugebauer Otto, 1975, *A History of Ancient Mathematical Astronomy*, I–III, Springer-Verlag, Berlin.
- Penella Robert J., 1984, *When was Hypatia Born?*, Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte, Vol. 33, s. 126–128.
- Rist John Michael, 1965, *Hypatia*, Phoenix, Vol. 19, No. 3, s. 214–225.

- Roques Denis, 1995, *La famille d'Hypatie (Synésios, epp. 5 et 16 G.)*, Revue des études grecques, Vol. 108, s. 128–149.
- Rougé Jean, 1987, *Les début de l'épiscopat de Cyrille d'Alexandrie et le Code Théodosien*, w: *Alexandrina. Mélanges offerts à Claude Mondésert*, Éd. du Cerf, Paris, s. 339–349.
- Rougé Jean, 1990, *La politique de Cyrille et le meurtre d'Hypatie*, Cristianesimo nella storia: ricerca storica, esegetica, teologica, Vol. 11, s. 485–504.
- Saffrey Henri Dominique, 2000, *Hypatie d'Alexandrie*, w: Richard Goulet (ed.), *Dictionnaire des Philosophes Antiques*, Vol. 3, CNRS Edition, Paris, H 175, s. 814–817.
- Schaefer Francis, 1902, *St. Cyril of Alexandria and the Murder of Hypatia*, The Catholic University Bulletin, Vol. VIII, 4, s. 441–453.
- Scott-Mondrieff Phihlip David, 1913, *Paganism and Christianity in Egypt*, The University press, Cambridge.
- Shanzer Danuta, 1985, *Merely a Cynic Gesture?*, Rivista di Filologia e di Istruzione Classica, Vol. 113, s. 61–66.
- Starowieyski Marek, Stawiszyński Wojciech, Szymusiak Jan Maria (red.), 2018, *Hypatia z Aleksandrii*, w: *Nowy słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, Wydawnictwo Świętego Wojciecha, Poznań, s. 469–470.
- Strzelczyk Jerzy, 2007, *Pióro w wątłych dłoniach. O twórczości kobiet w dawnych wiekach*, Wydawnictwo DiG, Warszawa.
- Trombley Frank R., 1993, *Hellenic Religion and Christianization C. 370–529*, Vol. I, E.J. Brill, Leiden–New York–Köln.
- Wilken Robert Louis, 1971, *Judaism and the early Christian Mind. A Study of Cyril of Alexandria's Exegesis and Theology*, Yale Univerisity Press, New Haven–London.
- Zmorzanka Anna Z., 2015, *Uczone kobiety w dobie przedchrześcijańskiej (Poetki, filozofki, lekarki, alchemiczki)*, Lubelski Rocznik Pedagogiczny, Vol. XXXIV, z. 1, s. 11–46.

